

Kató Péter (1979) ókortörténész, az ELTE BTK Ókortörténeti Tanszékének tanársegéde, folyóiratunk jelen tematikus számának társszerkesztője. Kutatási területe a hellénisztikus történelem.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *Katonai kiképzés a hellénisztikus polisokban* (2010/1).

Illúziók a hellénisztikus polisokban

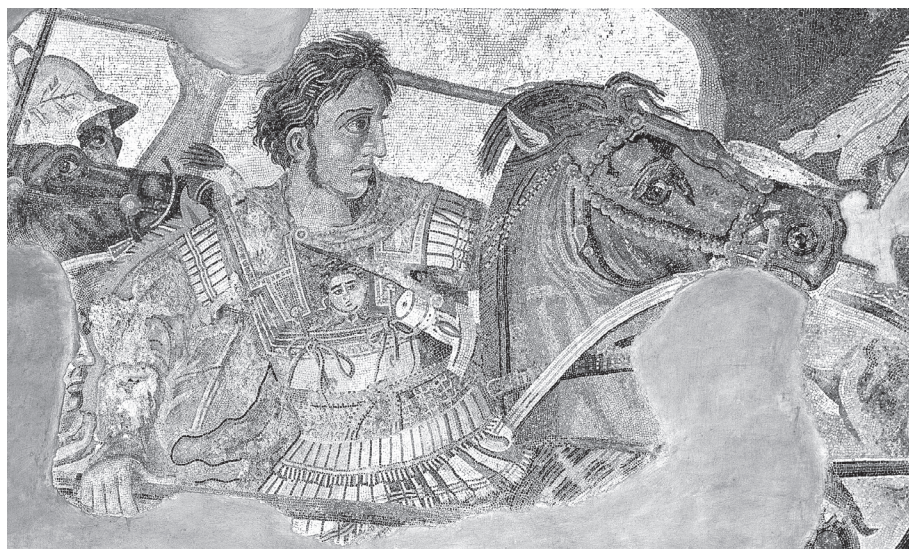
Kató Péter

Bevezetés

Nagy Sándor alig több mint tizenkét éves uralkodása (336–323) után nem lehetett ráismerni a mediterrán és közel-keleti világra: a térség legnagyobb hatalma, a Perzsa Birodalom eltűnt, helyét a diadochosok államai vették át; a Makedóniától Indiáig húzódó hatalmas területen minden korábbinál intenzívebb kapcsolatok jöttek létre, ami mélyreható változásokat okozott többek között az urbanizáció, a tudomány, a művészetek és a vallás terén.¹ A Nagy Sándor hódításai által elindított átalakulásnak nem csak pozitív aspektusai voltak: a hódító király halála után birodalma azonnal összeomlott, a helyén létrejött államok pedig szinte szakadatlan háborúkat folytattak egymással egészen a hellénisztikus kor végéig, amikor Augustusnak – véres háborúk árán – sikerült megteremtenie a *pax Romanát*.²

Ezek a változások a klasszikus korhoz képest gyökeresen új keretfeltételeket teremtettek a görög polisok számára: a klasszikus kori nagyhatalmi helyzet reményének is búcsút kellett mondaniuk, és sorsukat olyan távoli területek nagyszabású változásai határozták meg, amelyekre nemhogy befolyásuk nem lehetett, de ismereteik sem nagyon voltak róluk. Mindehhez járult, hogy minden görög városnak szembe kellett néznie a királyi uralom és befolyás valamilyen formájával, még ha ez nem is jelentette a városi önállóság megszűnését.³ A hellénisztikus korban a városok számára ez nem volt sem teljesen új, sem egyértelműen kedvezőtlen, de kétségtelenül ellentmondott a nagyra tartott szabadság és függetlenség eszményének.⁴

A városi társadalmakon belül szintén mélyreható változások következtek be. Bár a polisokra az archaikus és klasszikus korban is jellemző volt a vagyonos felső rétegek

1. kép. Alexandros az issosi csatában (Kr. e. 333). Pompeii, Casa del Fauno, 2. század. Nápoly, Museo Archeologico Nazionale
(forrás: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=35067658>)

dominanciája, a hellénisztikus korban ez a korábbinál is erősebb és látványosabb lett. A legfeltűnőbb jele mindennek az euergetizmus, amelyet kitérítési határozatok ezrei tanúsítanak a görög városok többségében. A jötevők pozíciója a 2. század közepétől minden korábbinál erősebb lett: a késő hellénisztikus kor és még inkább a római császárkor kapcsán többen azt hangsúlyozzák, hogy a városi felső vezető rétegek szinte automatikusan át tudták örökíteni utódaikra vagyonukat, kapcsolataikat, mentalitásukat és azzal együtt kiemelkedő pozíciójukat is.⁵ Mindez azonban nem vezetett a városok alapvetően demokratikus intézményrendszerének felszámolásához. A tisztviselők évenkénti választása, elszámoltatása, a határozati javaslatok vitája a népgyűlésben mindig fenntartották annak a lehetőségét, hogy

a polgárság kevésbé jómódú többsége az elittel szemben is érvényre juttassa az akarátát.⁶

E radikális változásokkal ellentétben a városok önképe, identitása sok tekintetben változatlan maradt Alexandros hódításai után is, amennyiben az autonómia, szabadság és demokrácia, a polgárok közötti egyenlőség továbbra is a városi identitás sarokkövei maradtak. Ebben az esszében a hellénisztikus polisok nyilvános életének olyan jelenségeiről, kommunikációs médiumairól lesz szó, amelyek segítettek áthidalni a gyakran igen nagyra növő különbséget ideál és valóság között. Ezeknek a jelenségeknek az egyik funkciója abban állt, hogy az ideálisnak tartottól nagymértékben eltérő körülmények között is fenntartották annak az illúzióját, hogy minden az ideáknak megfelelően zajlik.

Az illúzió egy egyszerű definíció szerint a valóság téves érzékelését jelenti. Ez a definíció azonban néhány kiegészítésre szorul. Az illúzió kommunikációs folyamatokban keletkezik és hat: az illúziót valaki kelti mások vagy önmaga számára, de mindig úgy, hogy arról a környezete is tudjon. Az ilyen módon értelmezett illúzió érintkezik két másik fogalommal, a hazugsággal és a propagandával, amelyektől az alább következő elemzés céljából el kell különíteni. A hazugságtól az illúziókelést az különbözteti meg, hogy a hazugságot egy konkrét cél elérése érdekében mondják (vagy írják, teszik), és működésének alapfeltétele, hogy a befogadó ne tudja, hogy hazugságról van szó. Az illúzió azonban akkor is működhet, ha a befogadó is tisztában van illúzió voltával. Ebben az esetben egyfajta játékról van szó, hiszen a kommunikációban részt vevők úgy tesznek, mintha az illúzió valóság lenne. A propagandától pedig a következőképpen különböztetem meg az illúziót: a propaganda mindig felülről, a hatalom birtokosai felől irányul az alattvalók felé, hogy rávegye őket egy meghatározott cselekvésre. Mint látni fogjuk, az illúziókat nemcsak hatalmi pozícióból lehet kelteni, hanem a hatalomvesztés állapotában is. A hazugság és a propaganda egyaránt konkrét élethelyzetekben vagy politikai helyzetekben kíván szintén konkrét eredményt elérni. Az illúzió ezzel szemben tartósan fennálló perspektívát jelent, amely a kommunikációs folyamatban részt vevők elérni kívánt helyét jelöli ki a világban.

A tárgyalandó jelenségeket a kutatásban eddig nagyrészt a propaganda, illetve az ideológia fogalmával próbálták leírni. Nem tagadva ezeknek a megközelítéseknek a létjogosultságát, a következő megfigyelések azt hivatottak demonstrálni, hogy az illúzió fogalma felől közelítve a hellénisztikus politika új aspektusait ismerhetjük meg. Az esszé végkövetkeztetését megelőlegezve: az illúziók hangsúlyos jelenléte a hellénisztikus nyilvánosságban azzal magyarázható, hogy ebben a korban igen gyakran meglehetősen nagy volt a távolság az ideálisnak tartott, elérni kívánt viszonyok és a valóság között.

A polis mint illúzió

A Mogens Herman Hansen vezette koppenhágai polis-projekt egyik fő célja az volt, hogy, ha már egyetlen szóval egy modern nyelvre sem lehet lefordítani, pontos meghatározást adjon arról, mit is jelent az, hogy polis. A több mint tíz éven át tartó, számos kutató közös munkáját összegző monumentális *Inventary of Archaic and Classical Poleis* bevezetőjében a projekt

vezetője a polis következő négy alapjelentését azonosította: 1. erőd vagy fellelgvár, 2. városias maggal rendelkező település (*nucleated settlement*), 3. vidék vagy terület, 4. politikai közösség.⁷ Az első három jelentésben közös, hogy a polist valamilyen fizikailag létező, körülhatárolható entitásként írják le. A negyedik esetben a polist alkotó polgárságon van a hangsúly, függetlenül a várostól, mint helytől. Ezt a gondolatot fejezik ki az athéni Nikias szállóigévé vált szavai Thukydidesnél: „a férfiak teszik a polist, és nem a falak vagy az emberektől elhagyott hajók”.⁸ Lakóhelyet nyújtó város és megélhetést nyújtó földterület nélkül azonban egyetlen politikai közösség sem létezhetett sokáig: ha mégis ez történt, azt általában csak a szűkség szülte helyzetnek tekintették, amelyet a lehető legrövidebb időn belül meg kellett szüntetni.

A polgárság ideiglenes elszakadására a várostól számos példa ismert már a hellénisztikus kor előtről. A 6. század végi, 5. század eleji perzsa előrenyomulásra nem egy görög város reagált azzal, hogy egyszerűen a perzsa befolyási övezeten kívülre költözött, és ezért javasolhatta a delphoi jósdá a második perzsa támadás előtt jóslatot kérő athéniaknak, hogy meneküljenek a világ végére.⁹ A salamis csata előtt az athéniak evakuálták a lakosságot a városból és Aiginán, Salamison és Troizenban helyezték őket biztonságba.¹⁰

A polis mint városias lakóhely megszűnése a hellénisztikus korban is gyakori volt. Az alább elemzendő eseteken kívül néhány példa: Alexandros uralkodása kezdetén lerombolta Thébait, a kelták 279-ben az aitóliai Stratost, a III. Kleomenés vezette spártaiak 222-ben Megalopolist, a rómaiak pedig 146-ban Karthágót és Korinthost. Mi történt a lakóhelyüktől megfosztott polgársággal? A dolog nem volt problematikus a polgárság identitása szempontjából, ha a város elpusztítása után gyorsan vissza tudtak térni és helyre tudták állítani a háborús károkat. Ez történt, amikor 223-ban III. Kleomenés elpusztította Megalopolist. Mivel a spártai királynak nem állt szándékában tartósan elfoglalni a várost, ezért a megalopolisaiak Philopoimén élén hamar vissza tudtak térni városukba,¹¹ és így nem vetődött fel az a veszély, hogy a polgárság elveszíti identitását.

A polishoz tartozás tudata olyan esetekben is meg tudott maradni, amikor egy polis hosszú idő után megszűnt létezni. Ennek általában háborús pusztítás volt az oka. Az első példám e jelenség szemléltetésére a kréai Lyttos esete. A több mint hatvan kréai polis között az egész hellénisztikus kor folyamán heves háborúk zajlottak. Ennek egy különösen véres fejezete volt 220 és 219/8 között az ún. lyttosi háború, amelyet Knószos és Gortyn, illetve szövetségeseik vívtak egymással.¹² Ebben a háborúban történt a következő:

[A] lyttosiaiak egész polgársága hadjáratra indult. Ahogy a knószosiaiak tudomást szereztek erről, elfoglalták Lyttost, amelynek senki sem tudott a segítségére sietni. A gyermekeket és az asszonyokat Knószosba vitték, a várost pedig felgyújtották, lerombolták, és minden létező módon meggyalázták, majd dolguk végeztével hazatértek. Amikor a lyttosiaiak visszatértek a hadjáratról, és meglátták, mi történt, annyira megrendültek lelkükben, hogy nem mertek belépni szülővárosukba, hanem körbe-körbe jártak, és sűrű jajveszékelt közepette siratták el szülővárosukat és saját sorsukat, majd sarkon fordultak, és elvonultak Lappába. A lap-paiak emberségesen és a legteljesebb jóindulattal fogadták

őket. A lyttosiaiak pedig egyetlen nap alatt polgárokból hontalanokká (ἀπόλιδες) és idegenekké (ξένοι) válva szövetségeseikkel együtt szüntelenül hadakoztak a knósosiaiak ellen. (Pol. IV. 54.)

Lytos városa tehát a knósosi támadás folyamán megszűnt létezni. Az épületeket lerombolták, a lakosság nagy részét kitevő asszonyokat és gyerekeket pedig rabszolgáskorba taszították Knósosban. Mindössze a felnőtt, férfi, polgárjoggal rendelkező lakosság maradt meg az egykori polisból, akiknek azonban a trauma hatására megszűnt a kapcsolatuk egykori városukkal. Ezt szimbolizálja a várost körbejáró és sorsukat sirató lyttosiai érzéketes képe. Túlélésüket annak köszönheték, hogy szövetségeseik és barátuk, a közeli Lappa városa befogadta őket és átmeneti menedéket nyújtott nekik. Ez azonban nem jelentette felvételüket a lappai polgárok közé: jogi státuszuk Lappában idegen (ξένος) volt, akik ráadásul még polisszal sem rendelkeztek (ἄπολις). A lyttosiaiak azonban úgy cselekedtek, mintha még létezne a városuk, és tovább harcoltak annak ellenségei ellen. A hanseni polis-definíció negyedik jelentése figyelhető itt meg: polgárság polis nélkül. A lappai beilleszkedés korlátai és a lyttoszi identitás megmaradása képezte az alapját annak, hogy a lyttosiaiak csaknem két év hontalanság után újjáalapítsák városukat. Ez alatt az idő alatt Lyttos városa pusztán mentális képzetként, illúzióként létezett, amely fizikai létezés nélkül is meghatározta a lyttosiaiak önfelfogását és tetteit.

Lytos pusztulása, a polgárok elköltözése, majd a város újjáalapítása viszonylag szűk idő- és térbeli keretek között zajlott le. Ismeretesek azonban olyan esetek is, amikor a pusztulás után jóval hosszabb idő telt el, és az egykori polgárok jóval messzebb kerültek városuktól. Ez történt a phókisi Elateia városának lakóival. A 2. makedón háború után, azt követően, hogy a győztes rómaiak kivonták csapataikat Görögországból (194), az aitolok lerombolták Elateiát,¹³ amelynek lakói előtt nem nyílt más lehetőség, mint az elvándorlás. Régi rokonság jegyében befogadták őket a meglehetősen távoli arkadiai Stymphalos polgárai. Elateia későbbi kitüntetési határozata szerint minden stymphalosi

befogadott valakit a saját házába, és hosszú időn át a városi készletekből gabonát osztottak nekik és minden mást, amire csak szükségük volt. Megengedték, hogy részt vegyenek az ünnepeken és az áldozatokon, mert úgy tekintettek rájuk, mint saját polgáraikra. Továbbá elkülönítettek egy részt a chórájukból¹⁴ és szétosztották az elateiaiak között, és tíz évre adómentességet adtak nekik.

A helyzet a visszatérésre a 180-as évek elejére érett meg, miután a rómaiak visszatértek Görögországba, és legyőzték III. Antiochos seleukida királyt és a velük szövetséges aitolokat (191–190). A stymphalosiak akkor közbenjártak az Achai Szövetségénnél és a rómaiaknál, hogy az elateiaiak hazatérhessenek és újjáépíthessék városukat, majd bírák küldése révén közreműködtek a közben felmerülő jogi viták elrendezésében.¹⁵

Elateia és Stymphalos történetében az illúziók többszörösen is szerepet játszanak. Amikor az aitolok elpusztították Elateiát, és lakói menekülésre kényszerültek, a város megszűnt ugyan fizikailag létezni, de az objektíven létező valóságtól függetlenül tovább élt lakóinak képzetében. Amikor a stymphalosiak

befogadták és ellátták őket, „úgy tekintettek rájuk, mint saját polgártársaikra” (νομί[ξ]αντες ιδίους [πολίτας εἶναι]). Valójában azonban mégsem vették fel őket a stymphalosi polgárok sorába, sőt amint a diplomáciai helyzet megengedte, maguk jártak közben a szövetségi és a római hivatalnokoknál annak érdekében, hogy az elateiaiak hazatérhessenek.

A legszélsőségesebb példa arra, milyen szívósan tovább tud élni a polis mint mentális képzet mindenféle objektíven létező megalapozottság nélkül, egy egyiptomi feliratos dokumentumból származik. A Faijum-oázisból előkerült és biztosan Kr. e. 70-ben született dokumentum egy Philippos nevű magas rangú katonatiszt és a király „barátja” által benyújtott kérvényt (*enteuxis*) tartalmaz, valamint az uralkodó, XII. Ptolemaios (80–58) válaszát. A kérvény tárgya a helyi Isis-szentély sértetlensége (*asylia*) volt, amit az uralkodó kegyesen meg is adott.¹⁶ Szempontunkból a kérvényező személye érdekes. A hivatalos dokumentumban a kérvényező megadja teljes nevét, amely, mint a görög világban mindenütt, a személynévből, az apai névből (*patronymikon*) és annak a városnak a nevéből állt, ahol polgárjoggal rendelkezett (*ethnikon*): Philippos, Timokratés fia, korinthusi polgár.¹⁷ Ez azonban több mint hetven évvel azután történt, hogy a L. Mummius vezette rómaiak Kr. e. 146-ban porig rombolták a várost, és számos lakóját eladták rabszolgának.¹⁸ Bár vannak nyomai annak, hogy a város területe nem néptelenedett el teljesen, Korinthost csak Iulius Caesar alapította újra Kr. e. 44-ben római coloniaként.

Philippos sohasem láthatta a várost, amely polgárának tartotta magát, sőt szülei sem, hiszen Korinthos pusztulása nagyszülei generációjának életében történt. Nem tudjuk, hol éltek Philippos nagyszülei 146-ban. Elképzelhető, hogy korinthusi származású *metoikos*ként éltek valahol a hellénisztikus világban, és így élhették túl a római pusztítást. Amikor Philippos és családja (csakúgy, mint valószínűleg a város nagyon sok más „polgára” a 146 és 44 közötti évszázadban) korinthusinak nevezte magát, nem hazudott. Ezt aligha tehetné volna meg, hiszen Korinthos pusztulása a korszak leghíresebb eseménye volt a hellénisztikus világban. Sokkal inkább arról volt szó, hogy ő maga, és körülötte mindenki más lehetségesnek tartotta, hogy valaki egy nem létező város polgára legyen. A korinthusi Philippos esete abból a szempontból is érdekes, hogy az előzőekkel ellentétben itt nem egy a városától ideiglenesen elszakadt, de együtt maradó közösségről van szó, hanem egyetlen személyről, akinek „polgártársaival” semmilyen kapcsolata nem volt. Fontos továbbá, hogy Philippos a lehető leghivatalosabb kontextusban, a királyhoz intézett kérvényben nevezte magát Korinthos polgárának. Egy nem létező városhoz tartozás illúziója tehát a hivatalos identitás részét képezhette, amit a sajátos görög polisfelfogás és a polisok idegenek iránti alapvető zárkózottsága tett lehetővé, illetve kényszerített ki.

Béke és egyenlőség a polisvilágban

A Nagy Sándor hódításai utáni új mediterrán, illetve közel-keleti államrendszer kialakulásának egyik fő következménye a hellénisztikus kori polisok számára a nagyhatalmi szerep végleges elvesztésében állt. Míg Spárta, Athén és Thébai az 5–4. század folyamán képesek voltak szövetségi rendszereiken (mint pl. a peloponnésosi vagy a déloszi szövetség) keresztül

hosszabb-rövidebb ideig uralni a görög polisvilág jelentős részét, erre a hellénisztikus kor körülményei között többnyire nem nyílt lehetőség. A görög polisok közül egyedül Rhodosnak sikerült a klasszikus kori hegemon városokéhoz hasonló státuszt kivívnia az Égei-térségben.

A hatalmi helyzet illetően megváltozásától aligha független a pánhellén eszme feléledése. Számos olyan intézmény, ünnepség és monumentum létezett a hellénisztikus polisokban, amelyek azt az elképzelést közvetítették, hogy a görög polisokat rokonság (*syngeneia*), barátság (*philia*) és az összetartozás érzése (*oikeiotés*) fűzi össze, békében élnek egymással, és segítséget nyújtanak a bajban.¹⁹ Ide sorolható a „nemzetközi” bíraskodás, amelynek során meghívott, több város polgáraiból összeálló bíróságok rendeztek jogi úton polisok közötti ellentéteket;²⁰ a külföldi bírák meghívása városokon belüli peres ügyek megoldására;²¹ végül az élénk diplomáciai tevékenység háborús konfliktusok megoldására.²² A polisközi békés kapcsolat erősítése segíthetett ellensúlyozni a monarchiák felemelkedéséből adódó súlyvesztést a hellénisztikus világban.

A polisok közötti kapcsolatok feléledésének és erősödésének további eszközét és jelét láthatjuk a pánhellén ünnepek alapításában is. Ilyen ünnepek, illetve versenyjátékok (olympiai, pythói, nemeai és isthmosi játékok) már az archaikus kor óta léteztek a görög világban: ezek nemcsak a vallásban játszottak fontos szerepet, hanem egyebek mellett lehetővé tették az egyes polisok előkelő polgárai közötti kapcsolattartást, az ünnep résztvevői számára pedig a hellén identitás átélését. A hellénisztikus korban több városállam is alapított új pánhellén ünnepeket, elsősorban az Égei-tenger vidékén és Nyugat-Kisázsziában. Ezeknek az ünnepeknek az alapítása gyakran együtt járt államközi szerződések kötésével, amelyekben az ünnepeket rendező város és a meghívottak garantálták

az ünnepség helyszínének – a szentélynek vagy az egész városnak – a sérthetlenségét (*asylia*).²³ Ezeket a szerződéseket monumentális feliratos dossziékban tették közszemlére. Az első ilyen ünnepség a kósi Asklépieia volt 242-ben,²⁴ és ezt a következő mintegy fél évszázad folyamán továbbiak követték a Maiandros-parti Magnésziában (208/7),²⁵ Kyzikosban (2. század eleje),²⁶ Mylasában²⁷ és másutt.

A pánhellén ünnepek alapításáról és a szentélyek, illetve városok alapításáról szóló dokumentumok által közvetített kép és a valóság közötti eltéréseket két szempontból fogom az alábbiakban röviden bemutatni: a polisvilágban ideálisnak tartott és valóságosan létező kapcsolatok közötti, valamint a feliratos dossziék által a hellénisztikus államokról közvetített kép és a valóságos erőviszonyok közötti feszültség szempontjából.

A szentélyek sérthetlensége kezdettől fogva magától értetődött a görög világban. Bár szentélyek (fosztogatás, pusztítás) és a szentélyben tartózkodó vagy oda menekülő személyek elleni erőszakra gyakran volt példa, ezek mindig kivételes esetnek számítottak, és felháborodást váltottak ki. Egyes tragédiák és történetírói művek ezenkívül arra intették az embereket, hogy a szentélyek elleni erőszakot isteni büntetés követi. A sérthetlenség vonatkozott továbbá a pánhellén ünnepekre utazókra, amelyet az ünnep idejére érvényes ünnepi béke (*ekecheiria*) biztosított. Amikor a hellénisztikus korban a görög történelem során első ízben államközi szerződésekben igyekeztek biztosítani a szentélyek sérthetlenségét, pragmatikus módon arra reagáltak, hogy a közvélemény nyomása és az isteni büntetés kilátásba helyezése nem elegendő a szentélyek és az ünnepekre utazók megvédéséhez. Egyes szerződések jogi eszközökkel szankcionálják az *asylia* megsértőit. A boiót városok és a delphoi Apollón-szentélyt fenntartó városok, az *amphiktyonia* közötti szerződések értelmében az ünnepekre

2. kép. A kósi Asklépieion maradványai (forrás: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=24416567>)

utazó előadóművészek (dionysosi *technitése*k) sérthetlenségének megsértőit az *amphiktyonia* bírósága előtt kellett felelősségre vonni.²⁸ A Teos és főként kréai városok között kötött *asylia*-szerződések (3. század vége) pedig a jogsegélyről intézkedtek. Ennek értelmében, ha valamelyik, a kalózkodás miatt hírhedt kréai város lakója (köztük jelentős helyet foglaltak el a dionysosi *technitése*k kis-ázsiai egyesületének tagjai, akik Teosban székelték) ki- vagy elrabol egy teósit, akkor Teosból bárki követelhetette az elrabolt vagyontárgy vagy személy visszaadását. A helyi *kosmos* (vezető tisztviselő a kréai városokban) pedig köteles volt segíteni a követelés érvényre juttatását.²⁹

Míg a szentélyek sérthetlenségéről szóló szerződések kötése illúziómentes, pragmatikus gondolkodást tükröz, addig a szerződések egy másik részében éppen az ellenkezőjét figyelhetjük meg. Vannak olyan *asylia*-szerződések, amelyek, mint már szó volt róla, nemcsak egy szentélynek, hanem egy egész városnak, beleértve az *astyt* és a *chórat* egyaránt, sérthetlenséget biztosítottak. Ez általában együtt járt azzal, hogy az adott várost a helyben tisztelt legfontosabb istenségnek szentelték fel (*kathierósis*). Ezt a szertartást felfoghatjuk arra irányuló kísérletként is, hogy azt az illúziót keltsék, hogy a polis egésze nem más, mint egy szentély, és ilyen módon erre is vonatkoznak a szentélyek sérthetlenségét garantáló szabályok. Ez ugyanakkor sohasem járt együtt azzal, hogy a szentélyekre vonatkozó vallási és rituális tisztasági előírásokat is kiterjesztették volna a városok egész területére. A városok „felszentelését” is szükségesnek látták elismertetni az ünnepségekről és az *asylia*ról szóló szerződésekben. Az elismerés államközi szerződésekben egyenesen a felszentelés *sine qua non*-ja volt: egyetlen olyan felszentelésről sem tudunk, amelyről ne kötöttek volna államközi szerződéseket.

A „nemzetközi” ünnepségekről és az *asylia*ról kötött szerződések és az illúziókeltés összefüggése a már említett monumentális feliratos dossziékon is megfigyelhető. Mint már többen megállapították, ezek a dokumentumegyüttesek olyan államközi hálózatokat reprezentálnak, amelyeknek a középontjában az adott, nagy ünnepséget rendező, szentnek és sérthetetlennek elismert város állt.³⁰ Az államközi hálózatok pedig azt feltételezik, hogy a városok között valóban szoros kapcsolat állt fenn.

Figyelmesen olvasva a feliratos dossziékat azonban árulkodó jeleket találhatunk. Mint már szó volt róla, a kósiak voltak az elsők, akik a hellénisztikus világban hatalmas diplomáciai misszióval négyévenkénti „nemzetközi” ünnepséget alapítottak Asklépios tiszteletére, akinek szentélyét sérthetlenné is nyilvánították, és az erről szóló dokumentumokat felállították az ünnepség helyszínéül szolgáló szentélyben. Ez a dosszié töredékesen fennmaradva is 48 város határozatait tartalmazza.³¹ A városok az Égei-szigeteken, Kis-Ázsiában, a görög szárazföldön, Dél-Itáliában és Szicíliában helyezkedtek el. A dosszié úgy keletkezett, hogy a városokat felkereső követek hazatérőkkor átadták az egyes helyekről beszerzett városi határozatokat, amelyeket papiruszon hoztak magukkal. Ezeket aztán kósi kőfaragók vésték kőtáblára az Asklépieionban. A kézműveseknek nem okoztak gondot a szövegek, de a képi ábrázolások annál inkább. A kőfaragó a neapolisi (ma: Nápoly) határozaton például egy kis férfialakot (ζώτιον ἀνδρείον) látott, de azonosítása meghaladta a tudását.³² Az eleiai határozatának emblémája egy „ülő női alak” (ἐπίσημον ζώιον γυναικείον

καθήμενον) volt, de úgy tűnik, nem akadt Kóson olyan, aki meg tudta volna mondani, ki is ő.³³

A városok közötti kapcsolatokat természetesen nem szabad lebecsülni, hiszen ezek rendkívül hosszú időn keresztül nagy távolságokat voltak képesek áthidalni.³⁴ Ez a görög és általában a mediterrán világ egyik, az egész ókoron át, sőt azon túl is meghatározó sajátossága volt.³⁵ Az itt felsorolt esetek azonban azt mutatják, hogy az államközi kapcsolatok korántsem voltak annyira szorosak és kiterjedtek, amennyire ezt az *asylia*-dokumentumok láttatni akarták. E dossziék egy további fontos vonása abban állt, hogy teljes mértékben figyelmen kívül hagyták az egyes államok közötti erőviszonyokat. A kósi és a magnésiai *asylia*-dossziében kicsiny távoli polisok, mint például a szicíliai Kamarina³⁶ vagy a kephalléniai Samé³⁷ határozatait éppen akkora helyen és részletességgel tették közzé, mint a korabeli szuperhatalmak uralkodójának, III. Ptolemaiosnak³⁸ vagy III. Antiochosnak a leveleit.³⁹ Ezek a feliratos monumentumok a polisok és a szövetségi államok közötti különbséget sem érzékeltették semmilyen módon. Fontos sajátossága ezeknek a feliratos emlékeknek, hogy nem tükrözik a hellénisztikus világon belüli politikai és háborús ellentéteket sem. Kóson például egyaránt kiállították a három nagy hellénisztikus monarchia uralkodójának (III. Ptolemaios, II. Seleukos és Antigonos Gonatas) a levelét az *asylia* és az Asklépios-ünnep elfogadásáról.⁴⁰ A három nagy monarchia között az egész 3. század folyamán feszült és gyakran háborúkkal terhelt kapcsolat állt fenn. III. Ptolemaios és II. Seleukos pedig a Nagy Asklépieia megalapítása idején háborúban állt egymással (3. szíriai háború, 246–241).⁴¹ A feliratokon nem történik utalás ezekre az ellentétekre: ellenkezőleg, a feliratos dosszié azt sugallja, hogy a királyok egyetértésben vesznek részt a kósi Asklépios kultuszában. A különböző, egymással ellenséges viszonyban álló államok határozatainak egyesítése egy *asylia*-dossziében a magnésiai feliratokra is jellemző.

Az *asylia*-dossziék így a hellénisztikus államok közötti béke, egyenlőség és egyenrangúság illúzióját keltik a szemlélőben. A feliratok Kóson Asklépios szentélyében álltak, ahol a pánhellén ünnepséget is rendezték, Magnésziában pedig az agorán álló *stoa* falára vésték fel őket, azaz mindkét esetben az ünnepségek helyszínén álltak. Ez arra utal, hogy fő célközönségüket az ünnepek résztvevői alkották, akik ugyan tudatában voltak annak, hogy a feliratos monumentumok nem tükrözik híven a geopolitikai realitásokat, de annak megkérdőjelezése az ünnepség keretében nem volt sem illendő, sem lehetséges.

A kósihoz és a magnésiaihoz hasonló *asylia*-dossziék a 3. század második felének és a 2. század elejének tipikus jelenségei. A késő hellénisztikus korban a hatalmi viszonyok megváltozása, elsősorban a római hódítás az *asylia*-dokumentumokra is alaposan rányomta a bélyegét. A kariai Stratonikeia városa 81-ben fogadtatta el Hekaté helyi szentélyének sérthetlenségét. A sérthetlenség mellett régi szokás szerint négyévenkénti „nemzetközi” ünnepséget is alapítottak, a korszakra jellemző módon Hekaté Sóteira Epiphánés és Rhómé Thea (Dea Roma) Euergetis tiszteletére.⁴² A diplomáciai akcióról szóló dokumentumokat a szentély falára vésték fel. Ezek között találunk egy hosszú levelet, amelyet L. Cornelius Sulla dictatori minőségben intézett a városhoz, és amely a római senatus határozatát is idézi.⁴³ Az *asylia*t és az ünnepséget elismerő többi, szám szerint 65 kis-ázsiai és szárazföldi görög városnak mindössze

a nevét sorolták fel, határozataik idézését már nem tartották fontosnak.⁴⁴

A korábbi példákkal ellentétben a stratonikeiai *asylia*-dosz-szié világosan tükrözte a hatalmi viszonyokat: a város Asia provincia része volt, amelyet a rómaiak az Aristonikos-felkelés (133–128) után alapítottak, és elsősorban katonai fölényben volt a térség városállamaival szemben. Az egyetlen kihívást a római uralom ellen VI. Mithridatész Eupatór pontosi király intézte, aki ellen a rómaiak 89 után három véres háborút vívtak, míg 63-ban Cn. Pompeiusnak végül sikerült kivívnia a döntő győzelmet. Ilyen módon a stratonikeiaiak döntése amellett, hogy teljes terjedelmében feljegyzik a 84–85-ben éppen Kis-Ázsiában harcoló Sulla levelét, egyben a rómaiak iránti szövetségesei hűség kifejezése is volt. Ezt Sulla is igyekezett elismerni mindjárt levelének elején, amikor azért dicséri Stratonikeiát, hogy minden körülmények között, beleértve a Mithridatész elleni háború válságos helyzeteit, megőrizte a római uralom (*hégemonia*) iránti hűségét.⁴⁵

Egyenlőség a polison belül

A hellénisztikus polisok társadalomtörténetének egyik legfontosabb jellemzője a polgárságon belüli társadalmi különbségek növekedése. Bár a polis-társadalmakat már a klasszikus korban is egy szűk vagyonos felső réteg dominanciája jellemezte,⁴⁶ ez a különbség a hellénisztikus korban biztosan tovább növekedett: a politikai, katonai papi tisztségek betöltése úgyszólván teljesen a vagyonos elit privilégiumává, illetve ahogyan az érintettek nem ritkán érezték, kötelességévé vált. Ennek a helyzetnek a kifejeződése az euergetizmus jelensége: az erről szóló kitérítési határozatok és feliratok a hellénisztikus kori feliratos anyag legjellegzetesebb forráscsoportját alkotják.⁴⁷ A társadalmi realitásokkal éles ellentétben állt a polgárok elméleti egyenlősége. A római társadalomra jellemző rendi felosztás nem létezett a görög városokban; a hozzáférést a tisztségek túlnyomó többségéhez nem korlátozta nyíltan megszabott vagyoni cenzus;⁴⁸ végül, a hellénisztikus korban a legtöbb polis demokráciaként, azaz népuralomként határozta meg magát.⁴⁹

A hellénisztikus polisok mindennapi életében a polis-társadalmakon belüli kiáltó egyenlőtlenség sokféleképpen kifejezésre jutott. Mégis voltak a polisokban olyan alkalmak és olyan monumentumok, amelyek egészen más társadalomképet tükröztek. Ezt a jelenséget az *epidosis*-feliratok példáján szeretném bemutatni. Az *epidosis* közadakozást jelent, amely során a városlakók egy csoportja pénzt (vagy ritkábban valamilyen más anyagi juttatást) ad egy meghatározott közérdekű célra (pl. középítkezések finanszírozása, városfalak építése, háborús kiadások). Az *epidosis*-ban részt vevő városlakók neveit és az általuk felajánlott összegeket gyakran nagy feliratos stéléken jegyezték fel.⁵⁰ Ezek a feliratok rendkívül fontos forrásai nemcsak az *epidosis*-oknak maguknak, hanem a hellénisztikus gazdaság- és társadalomtörténetnek is.

Fontos ezen kívül, hogy az *epidosis*-listák nem csupán arra tartalmaznak adatokat, hogy az egyes polgárok mekkora mozgósítható pénzüsszegekkel rendelkeztek, hanem arra is, hogyan látták vagy hogyan akarták láttatni városuk társadalmát. Ebből a szempontból érdekes az, milyen szabályok alapján

szervezték meg az egyes *epidosis*-okat, és milyen módon örökítették meg azokat. Az *epidosis* szabályai szempontjából két alapesetet különböztethetünk meg: a) a felajánlások nem léphettek át egy meghatározott felső határt; b) a felajánlásoknak nem szabtak felső határt. Az utóbbi esetben a polgárok közötti vagyoni különbségek korlátozás nélkül kifejezésre juthattak, míg az első esetben nagyon erősen korlátozva voltak. Az *epidosis*-listák strukturálásában a következő alapesetek figyelhetők meg: a) az adakozók feljegyzése az adományok nagysága szerint történik, a legnagyobbtól a legkisebb felé haladva; b) az adakozók feljegyzésének sorrendje nem áll összefüggésben az adományok nagyságával, vagy a felajánlások megtételének sorrendjében, vagy – ritkábban – alfabetikus rendben jegyzik fel őket. Világos, hogy az *epidosis*-ok által megjelenített társadalmakép, az általuk sugárzott üzenet erősen különbözött annak függvényében, hogy az adakozást milyen szabályok szerint bonyolították le és hogyan örökítették meg. Ha például az adományoknak nem szabtak felső határt, és a feliraton azokat a hozzájárulások nagysága szerinti sorrendben jegyezték fel, akkor az *epidosis* kerülhetetlen közvetlenséggel tükrözte a polison belüli egyenlőtlenségeket. Ezt példázza egy halikarnassosi határozat egy közadakozásról a Philippeion nevű gymnasium helyreállítására (3. század első fele). A határozat az *epidosis* feliratos megörökítésével kapcsolatban elrendelte, hogy

*akik legalább 500 drachma vissza nem térítendő kölcsönt, illetve legalább 3000 drachma kamatmentes kölcsönt adnak, azokat dicsérje meg a nép, és írják fel [a nevük alá] ezt a határozatot, és írják fel előre, hogy, amikor a nép gymnasiont akart építeni, ők adtak ajándékot, illetve kamatmentes kölcsönt, és mindkét fajtaból a legtöbbet adó nevét írják fel először, és utána [sorban?] a többiekét.*⁵¹

Maga a lista nem maradt fenn, de a határozat alapján nem lehet kétséges, hogy csak a legvagyonosabb polgároknak volt esélyük felkerülni rá. A vagyonos résztvevők közül is kiemelkedett az *epidosis*-t kezdeményező Diodotos, aki több alkalommal összesen 33 400 drachma kamatmentes kölcsönt adott a városnak a gymnasium felépítésére, és bőkezűségét a város kitérítési határozattal honorálta.⁵² A halikarnassosi *epidosis* világosan tükrözte a hellénisztikus kori polistársadalmakra jellemző nagy vagyoni különbségek realitását.

Más esetekben az *epidosis*-ok lebonyolítása és feliratos dokumentálása során kimondottan arra törekedtek, hogy a vagyoni különbségek ne jelenjenek meg ilyen élesen. A legjobb példa erre az az *epidosis*, amelyet Kóson rendeztek 202/1-ben. A közadakozásra azért volt szükség, mert az 1. krétai háború és V. Philipposz makedón király nyugat-kisázsiai hadjárata miatt a sziget hellénisztikus kori történelmének legsúlyosabb válságát élte át. A körülmények és az *epidosis* lebonyolítása szempontjából érdemes hosszabban idézni az idevágó határozatot:

Azért, hogy látható legyen, hogy a polgárok minden körülmények között összefognak az állam biztonsága érdekében, határozzanak úgy, hogy bárki a polgárok, polgárnők, nothosok, paroikosok és idegenek⁵³ közül tegyen felajánlást, a felajánlók nevét azonnal hirdessék ki a népgyűlésben, a nép pedig szavazzon arról, hogy méltónak tartja-e az ajándékot, és ha igen, fogadják el. Azért pedig, hogy emléke maradjon

*a haza és a szövetségesek megmaradásáért közös áldozatot vállalóknak, a politések kössenek szerződést három sztélé elkészítésére, és állítsák fel az egyiket a színházban, a másodikat az Asklépieionban, a harmadikat pedig az agorán Dionysos oltára mellett, az elfogadott felajánlást tevők neveit pedig írják fel a sztélékre, de azt is vegyék jegyzőkönyvbe, ha valakinek elutasították a felajánlását. Ha pedig valaki elkésne a felajánlásával, annak legyen lehetősége a következő népgyűlési ülésen felajánlást tennie.*⁵⁴

A várost fenyegető háborús veszély elhárítására rendezett adakozás a halikarnassosi példával ellentétben mindenki előtt nyitva állt, a szigeten szóba jöhető jogi státuszcsoporthoz közül egyedül a rabszolgákkal nem számoltak. A határozat alatt álló hosszú lista arra utal, hogy ha volt is alsó határa a felajánlásoknak, azt a helyzet súlyosságához mérten alacsonyan, 50 drachmában szabták meg.⁵⁵ A felajánlásokat nem fogadták el automatikusan, hanem egyenként szavaztak róla a népgyűlésben. Elképzelhető, hogy a túlságosan magas felajánlásokat akarták ilyen módon kizárni. Tanulmányom szempontjából az *epidosis* feliratos megörökítése a legfontosabb. A rendkívül hosszú listán a felajánlók mindenféle kivehető rendszer nélküli sorrendben szerepelnek: minden bizonnyal abban a sorrendben vésték fel a nevüket, ahogyan a felajánlást megtették a népgyűlésben, és azt felvették a határozatban említett jegyzőkönyvbe. Ez magyarázza azt, hogy az egyik legmagasabb összeget, 7000 drachmát felajánló Dioklés, Leódamas fia szerepel a lista élén: Dioklés terjesztette ugyanis be az *epidosis*-ról szóló határozatot, majd tette meg felajánlását, bizonnyal a beszéde végén. Dioklést a listában két dúsgazdag kósi 7000, valamint 3000 drachmát felajánlása követi, de a negyedik felajánló, egy bizonyos Dórotheos mindössze 100 drachmát tudott vagy akart a haza megmeneküléséért nélkülözni. Mivel azonban hamar jelentkezett a felajánlásával, sikerült előkelő helyre kerülnie a listán. Ennek az elvnek a következetes érvényesítése miatt történetelt meg, hogy a hosszú listában az átlagosan 100 drachma körüli felajánlások között elszórva több helyen lehet igen magas, négy számjegyű adományokat is találni. Ezeknek a megtalálása azonban a lista hosszadalmas tanulmányozását feltételezi.⁵⁶

Az *epidosis* megszervezése és feliratos dokumentálása tehát azt a törekvést tükrözi a kósiak részéről, hogy a helyi társadalmon belüli vagyoni különbségeket ne juttassák direkt módon kifejeződésre. Bár a kósi társadalom egésze hellénisztikus viszonyok között minden bizonnyal jómódúnak számított, a különbség szegény és gazdag között kiáltó volt. A feliratos és irodalmi forrásokból tudjuk, hogy Kóson egyrészt voltak

olyan foglalkozási csoportok, amelyek képviselői bizonnyal a létfenntartás küszöbén tengődtek: evezőkészítők, halászok, napszámosok, prostituáltak.⁵⁷ A kósi elit kezében másrészt hatalmas vagyonok halmozódtak fel. Ennek az egyik kifejeződése volt a papságok árverés útján történő értékesítése. Kóson egy esetben ismerjük a vételárat: az 1. században Adrasteia és Nemesis papságát egy bizonyos Kleoneikos 19 800 drachmás csillagászati összegért vásárolta meg.⁵⁸

A nagy kósi *epidosis* feliratos megörökítésével kapcsolatban fontos még kiemelni azt a tényt, hogy a listát egyedülálló módon nem csupán egy, hanem rögtön három példányban is felállították, mégpedig a város három legfrekvenciáltabb pontján. Már Migeotte megállapította, hogy az *epidosis*ok feliratos megörökítése nem praktikus, számviteli-könyvelési célokat szolgált, hanem a résztvevők iránti megbecsülést volt hivatott kifejezésre juttatni.⁵⁹

Mindezt kiegészíthetjük azzal, hogy a kósi *epidosis*-ról készült három monumentális felirat egy, a valóságostól eltérő társadalomképet volt hivatott tükrözni, amelyet az egyenlőség és az összetartás illúziója határozott meg. Hogy ez mennyire fontos volt a kósiak számára, azt jól mutatja az *epidosis* rendkívüli, három példányban történő publikációja. A nagy *epidosis* nem volt elszigetelt jelenség Kóson: a szigetről származó feliratos anyag jellegzetes csoportját képezik a listák; összesen több mint 50 ilyen lista maradt fenn. Ezek mindegyike valamilyen módon a helyi lakosságon belüli egyenlőséget és összetartást jelenítette meg.

A fentiekben, a teljességre nem törekedve, olyan esetekről volt szó, amikor a valóság és annak érzékelése nem vágott ugyan egybe, de ezt bizonyos érdekektől, céloktól és kényszerektől vezérelve a kommunikációs folyamatok résztvevői hallgatólagosan elfogadták. A politikai illúzió hellénisztikus polisokban megfigyelhető esetei azt a célt szolgálták, hogy kijelöljék a nagyhatalmi erőviszonyok és a városokon belüli társadalmi különbségek megváltozása által meghatározott keretben a polisok és lakóik ideálisnak tartott helyzetét. A fent elemzett esetek arról tanúskodnak, hogy itt nem egyszerűen a valóság téves érzékeléséről és gyanútlan szemlélők megtévesztéséről, hanem a valóságot alakító fontos tényezőkről van szó. Ezt ugyanúgy megfigyelhetjük a hellénisztikus polislakók viselkedésén, mint a polisokból származó feliratos anyagon. Írásom ugyanakkor nem kívánja azt a benyomást kelteni, hogy az ilyesfajta jelenségek a hellénisztikus polisokra különös mértékben jellemzőek lettek volna: valószínűbbnek tűnik, hogy az ember nem élhet illúzió nélkül, és minden kultúrának és korszaknak megvannak a maga illúziói.

Jegyzetek

A rövidítések a *L'Année Philologique* és a *Supplementum Epigraphicum Graecum* rendszerét követik. Minden évszám, hacsak másképp nincs jelölve, Kr. e. értendő. A forrásszövegeket, ha másként nem jelölöm, a saját fordításomban közlöm. Ezúton köszönöm Hegyi W. György barátomnak és kollégámnak a cikk korábbi változatához fűzött értékes megjegyzéseit.

1 Itt nincs mód idézni a témáról szóló hatalmas szakirodalmat. A kutatás állásáról jó összefoglalást nyújtanak a Weber 2007-ben összegyűjtött tanulmányok.

2 A háborúknak a hellénisztikus világra gyakorolt rendkívül összetett hatásához lásd részletesen: Chaniotis 2005.

3 Heuß (1937) klasszikus munkája óta általánosan elfogadott a kutatásban, hogy a görög polisok nem veszítették el teljesen az önállóságukat a hellénisztikus korban. Vita mindössze abban van, milyen mértékű volt a királyi beavatkozás a polisok belső ügyeibe, lásd pl. Ma 1999. Hogy a monarchiák nem számoltak fel a polisok önállóságát, sőt maguk is rá voltak erre utalva a birodalom irányítása érdekében, a hellénisztikus királyságok sajátos jellegével függött össze. Lásd ehhez pl. Strootman 2011, 147: „Empires like the

- Achaemenid, Argead or Seleucid Empires, are basically tribute-exacting military organisations exercising only thin administrative control, and collecting relatively little revenue, in extensive and culturally heterogeneous territories.”
- 4 A szabadság „szlogenjének” felhasználásához a hellénisztikus és római politikában lásd részletesen Dmitriev 2011.
 - 5 Az euergetizmushoz a mai napig alapvető: Gauthier 1985; Quaß 1993. A klasszikus kori athéni kitüntetési határozatokhoz lásd Veligianni-Terzi 1997. Míg a *communis opinio* szerint a kitüntetési határozatok gyakoribbá és a kitüntetések nagyobbá válása az elit és a városi társadalmak többsége közötti vagyoni és politikai befolyásbeli különég növekedését tükrözi, addig Habicht 1995 szerint ez már a klasszikus korban is jellemezte a görög polisokat, és nem annyira a társadalmi különbségek növekedéséről, mint a többség és az elit közötti kommunikáció megváltozásáról van szó.
 - 6 A hellénisztikus polisok politikai rendszeréhez alapvető: Quaß 1979. A demokratikus intézményrendszer és a jómódú vezető réteg dominanciája közötti feszültség miatt az ókorban és a modern kutatásban többször kétségbe vonták a hellénisztikus polisok demokratikus jellegét. Lásd ehhez a problémához részletesebben Rhodos példáján a Lindosi Anagraphé fordításához írt kísérő tanulmányt az *Ókor* jelen számában.
 - 7 Hansen–Nielsen 2004, 39.
 - 8 Thukydides VII. 77, 7: ἀνδρες γὰρ πόλις, καὶ οὐ τεῖχη οὐδὲ νῆες ἀνδρῶν κεναί.
 - 9 Hérodotos VII. 140.
 - 10 Hérodotos VIII. 40–41. A Themistoklés nevével fémjelzett híres athéni néphatározat Troizénból, amelyben szintén Athén kiürítéséről van szó (ed. princ. Jameson 1960; ML 23), minden bizonnyal egy későbbi hamisítvány, lásd Habicht 1961, legutóbb Knoepfler 2010.
 - 11 Plutarchos: *Philopoimén* 5. Lásd ehhez legutóbb Gábor 2016.
 - 12 A lyttosi háborúhoz részletesen lásd Chaniotis 1996, 36–38.
 - 13 Vö. Lehmann 1999, 69: „Immerhin geht aus dem Textfragment deutlich genug hervor, daß die Bewohner der Stadtfestung von Elateia... einige Jahre nach 200 v. Chr. aus ihrer Heimat vertrieben wurden und daß zugleich die Existenz der Polis als solcher aufgehoben worden ist.” (Kiem. K. P.)
 - 14 A *chóra* a görög polisok mezőgazdasági művelés alá vonható területét jelenti.
 - 15 Szöveg és kommentár: IpArk 18; Lehmann 1999.
 - 16 Sammelbuch 6236.
 - 17 Sammelbuch 6236, 14: Φύλιππος Τιμοκράτους Κορίνθιος.
 - 18 Pol. XXXIX. 2; Paus. VII. 16, 7–9.
 - 19 A polisok közötti rokonság elképzeléséhez lásd részletesen Curty 1995.
 - 20 Lásd összefoglalóan Ager 1996, az Achai Szövetség városai közötti „nemzetközi” bíráskodáshoz részletesen Harter-Uibopuu 1998.
 - 21 Crowther 1992.
 - 22 Lásd Derow 2003, 56 sk., aki több hellénisztikus állam diplomáciai erőfeszítéseit a szövetséges háború (220–217) befejezésére az „újraéledő pánhellénizmus” kifejeződésének tartja.
 - 23 Az *asylia*-szerződésekhez alapvető: Rigsby 1996 (a feliratos dokumentumok kommentált corpusa). Az *asylia*-szerződések funkciója vitatott: míg Rigsby csak szimbolikus, a városok és a szentélyek presztízsét növelő gesztust látott a sérthetlenség elismerésében, addig Buraselis 2003 és 2004 amellelt érvelt, hogy kezdeményezői ezektől a szerződésektől hatásos védelmet vártak és kaptak is olyan helyzetekben, amikor a hellénisztikus monarchiák nem tudták garantálni a biztonságukat.
 - 24 Rigsby 1996, Nr. 8–51, a feliratok új kiadása: IG XII 4, 1, 208–245.
 - 25 Rigsby 1996, Nr. 66–131; a korábbi elképzelésekkel ellentétben mára bizonyítást nyert, hogy a magnésiai *asylia* elfogadása és az Artemis Leukophryéné tiszteletére alapított ünnepséget egyetlen diplomáciai akcióval hozták létre a 3. század végén. Részletesen ehhez lásd Slater–Summa 2006.
 - 26 Rigsby 1996, Nr. 165–161.
 - 27 Rigsby 1996, Nr. 187–209.
 - 28 Lásd pl. a delphoi *amphiktyonia* határozatát Dionysos Kadmeios thébai szentélyének és az ott rendezett ünnepségre utazó dionysosi *technitése*k sérthetlenségéről, Rigsby 1996, Nr. 4, 17–21: „illesse meg biztonság és sérthetlenség a négyévenként megrendezendő ünnepre küldött *technitése*ket és segítőiket az oda- és visszautazás során öt napig és amíg az ünnepség tart. Ha valaki ezt megszegve elrabolja vagy kifosztja őket, vonják felelősségre az *amphiktyonia* előtt”.
 - 29 Lásd pl. a krétai Lató határozatát Teós és lakói sérthetlenségéről, Rigsby 1996, Nr. 142, 24–31: „Ha pedig valaki Latóból (ti. kalózként) elindulva jogsértést követ el egy teósi ellen, illetve közösen vagy egyénileg megsértik a város és a polis sérthetlenségéről felírt határozatot, legyen szabad annak, aki Teósból ide jön, visszavenni a személyt vagy az ingóságot, amit elrabolnak. A mindenkori *kosmosok* pedig büntetlenül és felelősségre vonás veszélye nélkül kényszerítsék azokat, akik (a személyeket vagy az ingóságot) birtokolják, hogy adják azokat vissza.”
 - 30 Ma 2003; Van Nijf – Williamson 2015.
 - 31 Rigsby 1996, Nr. 8–51; a feliratok új, teljesebb kiadását lásd IG XII 4, 1, 212–226.
 - 32 IG XII 4, 1, 221, 18. Az alak azonosítása ma is problematikus, talán Sebeithosról van szó, lásd Rigsby 1996, 148.
 - 33 IG XII 4, 1, 221, 28. Rigsby 1996, 148 szerint Elea nympháról vagy Persephónéről lehet szó.
 - 34 Pl. a Róma és Rhodos között 4. század végén kötött államközi szerződés hitelességét sokáig kétségbe vonta a kutatás, mondván hogy ebben az időben a két város érdekszférája nagyon távol esett egymástól, és semmilyen közvetlen érdek nem indokolta a diplomáciai kapcsolatfelvételt. Badoud 2015–2016 azonban meggyőzően érvel a szerződés hitelessége mellett.
 - 35 A kapcsolatok létrehozásának és fenntartásának számos különböző és egymást erősítő eszköze volt. Ide sorolhatók pl. a pánhellén ünnepek, az arisztokraták vendégbaráti, rokoni kapcsolatai, a *proxenia*-szerződések, az idegen bírák behívása városok vitás belső ügyeinek elrendezésére.
 - 36 Rigsby 1996, Nr. 48, IG XII 4, 1, 222 (Kós).
 - 37 Rigsby 1996, Nr. 85 (Magnésia).
 - 38 Rigsby 1996, Nr. 8, IG XII 4, 1, 212 (Kós).
 - 39 Rigsby 1996, Nr. 69 (Magnésia)
 - 40 III. Ptolemaios: IG XII 4, 1, 212; II. Seleukos: IG XII 4, 1, 210; Antigonos Gonatas: IG XII 4, 1, 208, a levelet küldő király azonosítása a felirat töredékessége miatt nem teljesen biztos.
 - 41 A 3. szíriai háborúhoz lásd részletesen Gehrke 2008, 107–109. Gehrke a 280 (a diadochos-háborúk vége) és a 3–2. század fordulója (a római hódítás kezdete) közötti időszakot találóan a labilis egyensúly időszakának nevezi.
 - 42 Részletesen lásd Rigsby 1996, 418–428.
 - 43 I. Stratonikeia 505, részletek a szövegből: Rigsby 1996, 420–421.
 - 44 I. Stratonikeia 505 (angol fordítás: Sherk Nr. 63).
 - 45 I. Stratonikeia 505, 3–9: [οὐκ ἀγνοοῦμεν ὑμᾶς] διὰ προ[γ] ὄνων πάντα τὰ δίκαια [πρὸς τὴν ἡμετέραν] ἡγεμ[ον]ίαν πεποιηκότας καὶ ἐν [παντὶ καιρῶι τὴν πρὸς ἡ]μᾶς πί[σ]τιν εὐλικρινῶς τετηρηκότας [ἐν τε τῶι πρὸς Μιθραδά] τὴν π[ο]λέμωι πρῶτους τῶι ἐν τῆι [Ἀσίαι ἀντιτεταγμένους κα]ὶ διὰ ταῦτα κινδύνους πολλοὺς [τε καὶ παντοδαποὺς] ὑπερ τῶν ἡμετέρων δημοσίων [πραγμάτων προθυμ]ότατα ἀ[ν]αδεεγμένους.
 - 46 Lásd ehhez pl. van Wees 2000, az 5. századi Athén példáján.
 - 47 A hellénisztikus euergetizmushoz alapvető: Gauthier 1985; Quaß 1993. Habicht 1995 szerint azonban az euergetizmus nem any-

- nyira a polisokon belüli társadalmi viszonyok, hanem az elit és az alsóbb rétegek közötti kommunikáció megváltozásának volt a következménye, mivel a klasszikus korban ugyanannyira meghatározó volt az elit fölénye, mint később.
- 48 Kivételt képez pl. az ióniai Kyrbissos erődparancsnoki tisztsége, amelyet a Teós és Kyrbissos közötti 3. században keletkezett *sympoliteia*-szerződés értelmében csak olyan személyek tölthettek be, akik legalább 4 *talanton* értékű tehermentes házzal és földbirtokkal rendelkeztek, lásd SEG 26, 1306, 8–11, vö. Robert–Robert 1976, 196–199. Az égei-tengeri szigeteken és nyugat-kisázsiai városokban a hellénisztikus korban gyakori volt még a papi tisztségek betöltése árverés útján. Ha az árveréseken több vagyonos résztvevő indult (ahogyan ez általában valószínűleg történt), az *de facto* kizárta a kevésbé vagyonos polgárokat a papi tisztségek közül. A papságok eladásához alapvető: Wiemer 2003; Dignas 2003.
- 49 A hellénisztikus demokrácia kérdéséhez lásd Grieb 2008; Carlsson 2010.
- 50 Az *epidosis*-feliratok kommentált kiadása: Migeotte 1992.
- 51 Migeotte 1984, Nr. 101, 23–32.
- 52 Migeotte 1984, Nr. 102.
- 53 A *nothosok* a házasságon kívüli, illetve egy polgár és egy polgárjoggal nem rendelkező szülőtől származó gyermekeket jelentette. A *paroikosok* a Kóson élők, de polgárjoggal nem rendelkező szabadok voltak, idegenek alatt pedig más városok ideiglenesen Kóson tartózkodó polgárait értették.
- 54 IG XII 4, 1, 75, 1–37. Az *epidosis*hoz lásd Migeotte 1992, Nr. 50.
- 55 Viszonyítás végett: a hellénisztikus kori kósi feliratok tanúsága szerint egy juh ára mintegy 30 drachma volt.
- 56 Lásd pl. IG XII 4, 1, 75, 46: Damokritos és családja, 3000 dr.; 59–60: Zópyrión gyermekei, 8000 dr.; Philistos, Moschió fia, 4000 dr.; 179–181: Nikanór, Eutéridas fia, 1400 dr.; Kleumachos és Phanomachos, Phanomachos fiai, 3000 dr.
- 57 Az alacsony státuszú foglalkozási csoportokhoz lásd IG XII 4, 1, 293, valamint a 3. századi költő, Hérondas mimiambosait.
- 58 IG XII 4, 1, 325, 19–20.
- 59 Migeotte 1992, 320.

Bibliográfia

- Ager, S. A. 1996. *Interstate Arbitration in the Greek World, 337–90 B.C.* Berkeley.
- Badoud, N. 2015–2016. „Note sur trois inscriptions mentionnant des Rhodiens morts à la guerre. Contribution à l'étude des relations entre Rhodes et Rome à la fin du IVe s. av. J.-C.”: *BCH* 139/140, 237–246.
- Buraselis, K. 2003. „Zur Asylie als außenpolitischem Instrument in der hellenistischen Welt”: M. Dreher (szerk.): *Das antike Asyl. Kultische Grundlagen, rechtliche Ausgestaltung und politische Funktion.* Köln–Weimar–Wien, 143–158.
- Buraselis, K. 2004. „Some Remarks on the Koan asyilia (242 B. C.) against Its International Background”: K. Höghammar (szerk.): *The Hellenistic Polis of Kos. State, Economy and Culture. Proceedings of an International Seminar organized by the Department of Archeology and Ancient History, Uppsala University, 11–13 May, 2000.* Uppsala, 15–20.
- Carlsson, S. 2010. *Hellenistic Democracies. Freedom, Independence and Political Procedure in Some East Greek City-States.* Stuttgart.
- Chanotis, A. 1996. *Die Verträge zwischen kretischen Poleis in der hellenistischen Zeit.* Stuttgart.
- Chanotis, A. 2005. *War in the Hellenistic World. A Social and Cultural History.* Oxford–Malden.
- Crowth, Ch. 1992. „The Decline of Greek Democracy?": *JAC* 7, 13–48.
- Curry, O. 1995. *Les parentés légendaires entre cités grecques. Catalogue raisonné des inscriptions contenant le terme ΣΥΠΠΕΝΕΙΑ et analyse critique.* Genève.
- Derow, P. 2003. „From the Illyrian Wars to the Fall of Macedon”: A. Erskine (szerk.): *A Companion to the Hellenistic World.* Oxford, 51–70.
- Dignas, B. 2003. „‘Auf seine Kosten kommen’ – ein Kriterium für Priester? Zum Verkauf von Priestertümern im hellenistischen Kleinasien”: H. Heedemann – E. Winter (szerk.): *Neue Forschungen zur Religionsgeschichte Kleinasiens. Elmar Schwertheim zum 60. Geburtstag gewidmet.* Bonn, 27–40.
- Dmitriev, S. 2011. *The Greek Slogan of Freedom and Early Roman Politics in Greece.* Oxford.
- Gábor, S. 2016. „Pausanias »Megalopolis-élménye«: Múltkutatás és romtapszlat”: *Ókor* 15/4, 18–25.
- Gauthier, Ph. 1985. *Les cités grecques et leurs bienfaiteurs.* Paris.
- Gehrke, H.-J. 1982. „Der siegreiche König: Überlegungen zur Hellenistischen Monarchie”: *AKG* 64, 247–277.
- Gehrke, H.-J. 2008. *Geschichte des Hellenismus.* München.
- Grieb, V. 2008. *Hellenistische Demokratie. Politische Organisation und Struktur in freien griechischen Poleis nach Alexander dem Großen.* Stuttgart.
- Habicht, Ch. 1961. „Falsche Urkunden zur Geschichte Athens im Zeitalter der Perserkriege”: *Hermes* 89/1, 1–35.
- Habicht, Ch. 1995. „Ist ein ‘Honoratiorenregime’ das Kennzeichen der Stadt im späteren Hellenismus?": M. Wörle – P. Zanker (szerk.): *Stadtbild und Bürgerbild im Hellenismus.* München, 87–92.
- Hansen, M. H. – Heine Nielsen, Th. (szerk.) 2004. *An Inventory of Archaic and Classical Poleis. An Investigation Conducted by The Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation.* Oxford.
- Harter-Uibopouu, K. 1998. *Das zwischenstaatliche Schiedsverfahren im achäischen Koinon: zur friedlichen Streibeilegung nach den epigraphischen Quellen.* Köln–Weimar–Wien.
- Heuß, A. 1937. *Stadt und Herrscher des Hellenismus in ihren staats- und völkerrechtlichen Beziehungen.* Leipzig.
- Jameson, M. H. 1960. „A Decree of Themistocles from Troizen”: *Hesperia* 29, 198–223.
- Knoepfler, D. 2010. „Les vieillards relégués à Salamine survivront-ils au jubilé de la publication du décret de Thémistocle trouvé à Trézène?": *CRAI* 154/3, 1191–1233.
- Lehmann, G. A. 1999. „Elateia, Aitolien und Rom nach der Entscheidung des 2. Makedonischen Krieges”: *ZPE* 127, 69–83.
- Ma, J. 2003. „Peer Polity Interaction in the Hellenistic Age”: *Past & Present* 180, 9–39.
- Migeotte, L. 1984. *L'emprunt public dans les cités grecques. Recueil des documents et analyse critique.* Québec.
- Migeotte, L. 1992. *Les souscriptions publiques dans les cités grecques.* Genève–Québec.
- Quaß, F. 1979. „Zur Verfassung der griechischen Städte im Hellenismus”: *Chiron* 9, 37–52.
- Quaß, F. 1993. *Die Honoratiorenschicht in den Städten des griechischen Ostens. Untersuchungen zur politischen und sozialen Entwicklung in hellenistischer und römischer Zeit.* Stuttgart.
- Rigsby, K. J. 1996. *Asyilia: Territorial Inviolability in the Hellenistic World.* Berkeley – Los Angeles – London.
- Robert, L. – Robert, J. 1976. „Une inscription grecque de Téos en Ionie. L'union de Téos et de Kyrbissos”: *Journal des Savants*, 153–235.

- Slater, W. J. – Summa, D. 2006. „Crowns at Magnesia”: *GRBS* 46, 275–299.
- Strootman, R. 2011. „Kings and Cities in the Hellenistic Age”: O. M. van Nijf – E. Alston – Ch. G. Williamson (szerk.): *Political Culture in the Greek City after the Classical Age*. Leuven–Paris–Walpole, M. A., 141–153.
- van Nijf, O. M. – Williamson, Ch. G. 2015. „Re-Inventing Traditions. Connecting Contests in the Hellenistic and Roman World”: D. Boschung – A. W. Busch – M. J. Versluys (szerk.): *Reinventing „The Invention of Tradition”? Indigenous Pasts and the Roman Present*. Paderborn, 95–111.
- van Wees, H. 2001. „The Myth of the Middle-Class Army: Military and Social Status in Ancient Athens”: T. Bekker-Nielsen – L. Hannestad (szerk.): *War as a Cultural and Social Force. Essays on Warfare in Antiquity*. Copenhagen, 45–71.
- Veligianni-Terzi, Ch. 1997. *Wertbegriffe in den attischen Ehrendekreten der klassischen Zeit*. Stuttgart.
- Weber, G. (szerk.) 2007. *Die Kulturgeschichte des Hellenismus*. Stuttgart.
- Wiemer, H.-U. 2003. „Käufliche Priestertümer im hellenistischen Kos”: *Chiron* 33, 263–310.